

Bilim Düşünce ve Sanatta

CİZRE

(Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)

Editör
M. Nesim Doru

İstanbul–2012

Cizre Medreselerinde Arapça Eğitim Programı

Abdullahmuttalip Arpa-Şırnak Üniversitesi

Abstract

Arabic Education Program in Cizre Madrasahs

Madrasah started to appear as an institution in the 5th AH century. It started to achieve regular and systematic structure in teaching science during the vizier Nizāmu l'Mulk al-Ṭusī of Seljuq Sultan Malik Shah. After this period, madrasahs such as Balkh, Nishapur, Herat, Isfahan, Basra, Mosul have started to spread in different parts of the Islamic world such as Mesopotamia. One of these regions was Cizre.

Cizre Beylic was the territory under the jurisdiction of a bey until 1627 and it was under the hegemony of the Ottoman Empire later on. During these periods, madrasahs in Cizre had played an important role in education by providing the academic requirements for the society and significantly produced scholars as well as in the Islamic world. Red Madrasah, Sulaimaniya Madrasah and Abdalis Madrasah were some significant madrasah at that time. Until this day, despite all kinds of social and political pressure and a part of change and transformation, some of these madrasahs are well preserved and partly continues their mission.

There is no doubt that examining the madrasah's programs and education system that had produced well respected community leaders for centuries will contribute to the academic world. This study will introduce briefly the traditional madrasahs of Cizre, and then scrutinize its Arabic language program. Such issues of adequacy of Arabic program in studying Islamic sciences and whether it can be a model to the institution where Arabic education is offered nowadays will be purposes of this study.

Medrese Teşkilatının Tarihçesi

Tarih boyunca eğitim sistemlerinin temel varlık nedeni; ait oldukları toplumların beklentilerini karşılayacak nicelikte ve nitelikte eğitim hizmeti üretmek olmuştur. Eğitim ve öğretim hiçbir devletin vazgeçemeyeceği bir mecburiyettir. Her devlet vatandaşını bir ölçüde ve şekilde yetiştirmeye çalışır.

İslam tarihinde medrese, eğitim-öğretim faaliyetlerine tahsis edilen ve bu amaçla gerekli unsurların sağlandığı belirli mekânlara verilen özel bir anlamı ifade etmektedir. Medreseler, memleketin ihtiyaç duyduğu kültürü veren ve nitelikli insanlar yetiştiren eğitim ve öğretim kurumlarıdır.

Bir İslam Eğitim Kurumu olarak medreseler, esas itibarıyla içerisinde öğrencilerin öğrenimlerinin yanı sıra yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarının karşılandığı, vakıflar tarafından finanse edilen bir yatılı okul şeklinde organize edilmiştir.

İslam ülkelerindeki ilmi hayatın gelişmesinde XI. asrın müstesna bir yeri vardır. Zira bu yılda, Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün inşa ettirdiği medreseler manzumesinin en önemlisi ve bu bakımdan belki de ilki, Bağdat'ta açıldı. Devlet tarafından maddi-manevi yardım gören ve saray tarafından himaye edilen Nizamiye Medreselerinin, gerek teşkilat ve gerekse öğretim bakımından o çağın diğer

eğitim kuruluşlarından çok üstün olduğu bir gerçektir. Nizamiye medreselerinin ders programında İslami İlimlerin yanı sıra diğer ilimlere de yer veriliyordu. Tıp, astronomi, matematik, felsefe ve tarih gibi ilimler de burada tahsil ediliyordu. Bu asırdan itibaren medreseler, halkın dini ve kültürel anlayışı bakımından yetişmesinde faal bir rol oynamaya başladı.

Medrese modelinin nihai hedefi, “*fakih*” denilen bütüncül şahsiyet yapılanmasını gerçekleştirmektir. İslam aydınlanma ve insan yetiştirme felsefesinin öngördüğü şekliyle fakih: Nefis-Akıl-Kalp üçgeni üzerine inşa olunmuş, kozmolojik ve nakli bilgi birikimine sahip, İfta-Kaza-Tedris ehliyeti bulunan bütüncül şahsiyet modelidir.

Medreselerin inşasına çalıştığı, nefis-akıl-kalp eksenli bütüncül şahsiyet modeli; harekî, zihnî ve kalbî tecrübeler kompozisyonudur. Bunun süreç boyutunda açılımı ise şahsiyet sistemine teorik öğrenme tecrübeleri çerçevesinde gerekli bilgi yakıtının girilmesi, ardından kalbi ve hareki tecrübelerle zihni öğrenmelerin inanç ve beceriye dönüştürülmesidir.

Medrese geleneğinin tarih sahnesine çıkışından itibaren yukarıda işaret edilen anlayış çizgisinde gelişme gösterdiği bilinmektedir. Bu oluşumun somut göstergesi; ders ve ders dışı yaşantıyı ortak amaç ve ilkelerde bütünleştirerek müderris ve öğrenci kitlesi arasında bire bir etkileşim fırsatları sağlayacak olan yatılı eğitim modelidir.

Medreseler, umumiyetle bir dersane ve etrafında yeteri kadar talebe odalarından meydana gelirdi. Yapıranın isteği ve mali gücüne göre, bunların dışında imaret, kütüphane, hamam vs. ilave edilirdi. Her medresenin bir vakfiyesi bulunur ve bu kurum tarafından yazdırılırdı. Vakfiyede medresenin çalışma şekli ile vazifelilerin günlükleri ve medresenin masraflarını karşılamak için yapılar, vakıflar gösterilirdi.

Medreseler, eğitim ve öğretimi, bir sınıf ve zümre imtiyazı olmaktan çıkarmak ve toplumda sosyal adaleti, fertler arasında fırsat ve imkân eşitliğini sağlamak için, parasız yaparlardı.

Medreseler, özel mimari tarzı olan, açık, bir avlu etrafında ve kare şeklinde dizilen küçük kubbeli odalardan oluşan zarif ve ağır başlı eserlerdi. Bu binalardan birkaçı bir cami etrafında sıralanınca bunlara kütüphane gibi yardımcı tesisler de ekleniyordu. Bu da mahallede bir lise, bir yüksek okul ve hatta bir üniversite kampüsüne benzer bir ortamın meydana gelmesini sağlıyordu. Ayrıca suhte (öğrenci), danişmend (asistan veya doçent) ve müderrisler (profesörler) bu mahalleye renk ve karakter veren başlıca simalar oluyorlardı.

Medreselerdeki öğrenciler cer usülu ve huzur usülu denen usullerle halka açılıyordu. Buna bir anlamda staj demek daha doğru olur. Cer usülüyle öğrenciler, Recep, Şaban ve Ramazan aylarında köylere dağılır, namaz kıldırırlar, vaaz verirler. Burada öğrencilerin ihtiyaçlarını halk giderir. Böylece öğrenciler halkla kaynaşırlar. Huzur usülüyle hocalar bir anlamda talim yapıp fikir alış-verişinde bulunurlar.

Buraya kadar verilen bilgiler genel olarak İslam ilim ve düşünce tarihinde medreselerin işleyiş, yapı, amaç ve toplumla olan ilişkileri dair bilgilerdir. Bu çalışmanın alanı olan Cizre bölgesi de uzun tarihi boyunca bünyesinde birçok medrese barındırarak toplumun dini ve sosyal alandaki ihtiyacını karşılayacak nice din adamları ve önderler yetiştirmiştir. Kırmızı Medrese, Abdaliye ve Süleymaniye medreseleri bunların başlıca örneklerinden idi.

Asırlarca toplum ve devlet nezdindeki misyon ve etkinliğini sürdüren medreseler Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarılmasıyla bir kapanma durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu kapatma ve dayatmalar medreseler üzerinde her ne kadar bir durgunluk ve etkileşimsizlik meydana getirmişse de sosyolojik bir gerçek olarak varlıklarını bir şekilde sürdürmüşlerdir. İnceleme alanımız olan Cizre bölgesinin merkezden uzak bölgede olması, yöre halkının ve medrese gönüllülerinin yoğun çabaları bu kurumun canlı kalmasını sağlamıştır. Cumhuriyet Dönemi boyunca varlığını koruyan ve 1990'lı yıllara kadar hizmetini sürdüren medreseler sözkonusu dönemde birçok siyasi ve ideolojik baskı ve dayatmalarla karşı karşıya kalmış, bunun sonucunda bölgedeki medreselerin büyük çoğunluğu kapanmak zorunda kalmıştır. 2010'lu yıllara

gelindiğinde de maalesef Cizre bölgesinde sistemli bir şekilde varlığını devam ettiren bir medrese kalmamıştır.

Sosyolojik bir olgu olarak yüzyıllarca topluma saygın şahsiyet ve önderler kazandıran medreselerin eğitim ortamları ve programlarının incelenmesi bilimsel alana katkı sunacağı şüphesizdir. Bu çalışmada asırlarca faaliyetlerini sürdüren Cizre'deki geleneksel medreselerde uygulanan eğitim programlarından Arap dili eğitim-öğretim programı bir incelemeye tabi tutulacaktır. Bu medreselerde uygulanan Arapça programının İslami ilimleri tahsil etmedeki yeterliliği ve yine söz konusu programın günümüzde Arapça eğitimi veren eğitim kurumlarına bir model olup-olamayacağı gibi hususlar araştırmanın ortaya konmasıyla vüzûha kavuşması muhtemel noktalardır.

Çalışmamızda inceleme konusu olarak seçilen dil, bu milletin anadili, medrese mensuplarının ve entellektüel kesimin iletişim dili olmamıştır. Dolayısıyla Arap dilinin tezahürüne kayda değer derecede rastlayamıyoruz. Bu eğitim kurumlarında Arapça ile kast olunan, sarf (morfoloji), nahiv (sentaks), belâğat (retorik) ilimlerinin teferruatlı kurallarıyla öğretimi, medreselerde çeşitli ilim dallarında okutulan eserlerin okunup anlaşılmasını sağlayacak dil mekkesini kazandırma öğretimi olmuştur. Pratik iletişimi, ticari, siyasi fonksiyonları hedeflemeyen bu program, bu bölgelere has bir yapıdır. Bu yapıda Arapça bir milletin dili değil, İslam kültürünün dilidir. Yazı ve öğretim dili olarak bu yapının incelenmesi, kendisine bağlı öğretimi yapılan diğer ilimlerin öğretim değerlerini de ortaya koyacaktır.

Medreselerde öğretilen Arapça'nın amaç, kapsam, plan ve programı, her ne kadar İslami öğretimin geleneksel yapısından gelen unsurlardan yararlanılarak oluşmuşsa da, zamanla kendine has bir işleyiş de oluşturmuştur. Plan ve programı okutulan kitaplar ve müderrisler belirlemiştir. İsimlerini geleneğin belirlediği, kimsenin bu isimlerin dışına çıkan bir tercihte bulunamayacağı, dilin kapsam alanına yeterli muhtevaya sahip olan kitaplar ile bu kitapları usul sırasına göre okutan, muhtevayı öğreten, seviye tespiti yaparak öğrenciyi yönlendiren müderrisler bu sistemin vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Bu iki unsura hiçbir zaman dış müdahale olmamıştır. Sarf, nahiv ve belâğat ilim dallarında en detaylı kurallar içeren kitaplar okutulmakla birlikte, Arapça ihtisas alanı olarak programlarda yer almamış, edebiyat ve bu dilin muasır versiyonları ayrı ilim dalları olarak okutulmamıştır.

Cizre Bölgesi Medreselerinde Eğitim Programı

Yukarıda tevhid-i tedrisat kanunuyla medreselerin resmen kapatılarak devletin destek ve gözetimin dışında kalmasının ardından bu kurumların halkın ve bazı fedakar alimlerin desteğiyle kısmen de olsa geleneksel tarzdaki eğitimlerini sürdürdüklerini belirtmiştik. Bu yeni sosyal ve siyasal yapı içerisinde medreseler şehir merkezlerinden daha çok kırsal kesimlere kaymış, sayısal düzeyde de bu kurumların sayısında bir hayli azalma sözkonusu olmuştur. Merkezi idareden uzak, toplumsal değişim ve gelişime kapalı kalan medreselerin mevcut eğitim programlarını da tam yürütemedikleri, önceki eğitim programlarıyla karşılaştırıldığında oldukça dar bir alana çekildiği, bir iki mantık ve edebiyat dersleri haricinde diğer bütün derslerin şer'i ve alet ilimlerinden oluştuğu görülmektedir. Eskiye doğru gidildikçe hem müfredatlar daha kapsamlı hem de okutulan eserler çok daha çeşitlidir. Çünkü medreseler dini ilimlere hizmet etmenin yanında bir takım sosyal ve fen bilimlerine yönelik eğitimler de vermekteydi. Son dönem medreselerin bu hale gelmesinde resmi cumhuriyet ideolojisi karşısında medreselerin muhafazakar bir tavır sergilemelerinin yanında devlet tarafından açtırılan modern okulların sayısının hızlı bir şekilde artması da medreselerin programını önemli derecede etkilemiştir. Bu modern ve yeni okullarda sosyal ve fen ilimlerinin okutulması medreselerin zamanla sadece dini derslere ağırlık vermesine sebebiyet verdi. Zaten eğitim kadrosu noktasında da artık medreselerde bu ilimleri okutacak bir imkandan da bahsetmek söz konusu değildi.

İnceleme alanımız olan Cizre ve çevresinde yukarıda değindiğimiz sebeplerden ötürü kurumsal düzeyde varlığını devam ettiren bu eğitim kurumlarının sayısı maalesef bir elin parmak sayısını geçmemektedir. Ancak bölgede bireysel düzeyde de olsa bu geleneksel eğitimi sürdürmeye çalışan bazı din alimleri vardır. Çalışmamızda bu geleneksel medreselerdeki genel eğitim programı içerisinde Arapça'ya ayrılan kısım üzerinde durmak istiyoruz. Şüphesiz asırlarca süregelen bu eğitim geleneği içerisindeki Arapça programının amacı, içeriği, metodu, kaynakları, ve yeterliliği gibi hususların

tespiti temelde eğitim, özelde ise yabancı dil eğitimi formasyonu noktasında bize önemli bilgi ve deneyimler sunacaktır.

Medreselerde uygulanan Arapça programını verirken medreselerde uygulanan genel programla birlikte bilgi vermek istiyoruz. Bu durum Arapça'nın bu program içerisindeki yeri, amacı ve diğer derslerle ilişkileri noktasında önemli fikirler verecektir. Bu çerçevede Cizre bölgesinde bu geleneğe yer almış ve hala da bu geleneği sürdürmeye çalışan din alimleriyle yaptığımız görüşmeler neticesinde medreselerde uygulanan programdaki dersler ve yıllara göre dağılımı genel itibarıyla şu şekildedir.

Tablo 1: Cizre Medreselerinde Eğitim Programı

Ders Kategorisi	Şer'î İlimler	Alet İlimler (Dil Öğretimi)
1. Sınıf	1- Tecvid 2-Hadis-i Erba'in 3-İman Akidesi 4-Sure Ezberleme Tebarek, Yasin) 5-Tesbihat-Kamet-Ezan	1-Emsile 2-Bina 3- 'İzzî
2. Sınıf	1-Ğayetu'l-İhtisar 2-Bâcurî 3-Umdetu's-Sâlık	1- Avâmil 2-Zurûf 3-Terkîb 4-Sa'dulah Sağır
3. Sınıf	1-Fethu'l-Mu'în	1-Şerhu'l-Muğnî veya Şerh-u Katru'n-Neda 2-Sa'dinî 3-Hallu'l-Mekâid bi-Şerhi'l-Kavâid
4. Sınıf	1-Ulûmu'l-Kur'an 2-el-Minhâc	1-MollaCamî 2.Suyuti
5. Sınıf	1-Riyazu Salihin 2-Safvetu Tefasir	1-Süllem (Mantık) 2-Mağnifullah(Mantık) 3-Kavlu Ahmet (Mantık)
6. Sınıf	1-Mustalahu-l Hadis 2-Usulu'l- Fıkh 3-Ferâiz	1-Usamü'l-İsti'âre 2-Velediye (Münazara)
7. Sınıf	1-Tefsirü'n-Nesefi 2-Sahîh-i Buhari 3-Cemu'l-Cevâmi' (Usûl İlmi)	1-Muhtasaru'l-Me'âni

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere program ulûm-u âliye (araç ilimleri) ve ulûm-u 'aliye (yüksek ilimler) olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İnceleme alanımız olan ulûm-u âliye'den Arapça ve yardımcı bilimlerle ilgili takip edilen programı incelemeye geçelim.

Medresede Arapça eğitimine "Emsile" kitabı ile başlanır. Ondan sonra "Bina" ve akabinde "İzzi" kitabı ile devam edilir. Bu üç kitap kelime türetmeye yönelik Sarf ilminin temel kitaplarıdır. Bu

kitapların ezberlenmesi gerekiyor. Her gün ders alınan kısım ertesi gün hocaya arz edilir, başarılı olunması halinde yeni derse geçilirdi.

“İzzi” kitabından sonra Nahiv kitapları okunmaya başlanır. Nahiv kitaplarının ilki “Avâmil” olup yazarı Şeyh Abdulkahir Cürcanî’dir. Bilindiği üzere el-Cürcânî Nahiv, Arap edebiyatı ve belâğatı konularında önemli eserler sahibi olan ünlü bir dil bilginidir. Avamil’den sonra okutulan kitap, “Zurûf” adındaki Kürtçe yazılmış bir kitaptır. Ondan sonra ise “Terkiba Avamil” kitabı okunur. Bu kitap, Avâmil’in baş taraflarını nahiv yönünden açıklayan Arap dili üzerine Kürtçe yazılmış bir kitaptır. Medresede usûl gereği bu üç kitab da ezberlenir.

Bu kitaplardan sonra Avamil üzerine Arapça yazılmış bir şerh olan “Sa’dullah-i Sağîr“ adlı kitapla eğitime devam edilir. Bu kitabın sadece Avamil metni ezberlenir. Sadullah-i Sağîr’den sonra gelen kitap “Şerhu’l-Muğni”dir. İki kısımdan oluşur: Metin ve şerh. 40 sayfalık metin kısmı olan “Muğni” ezberlenir.

Bu aşamaya kadar 3 sarf ilmi, 3 nahiv kitabı, bir de Muğni metni olmak üzere toplam 7 kitap ezberlenir.

Şerhu’l-Muğni kitabından sonra sarf ilmi ile ilgili bir kitap okunuyor. Medrese muhitinde yazarının adına binaen *Sa’duddin* adıyla tanınan bu kitap, medresede okutulan sarf kitaplarının en uzununu ve sonuncusudur. Bu kitap aynı zamanda medresede okutulan en son kitap olmaktadır. Bu kitap, yukarıda sözü edilen “İzzi” adlı kitabın şerhi olmaktadır. Eserin müellifi olan Sa’duddin Taftazani, belâgat, mantık, metafizik, kelam, fıkıh ve birçok ilim dalında eser veren önemli bir İslam alimidir. Bu eser, asırlardır sarf ilminin ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Daha sonra gelen kitap “Kavâidu’l-İ’rab” olup kısa bir metinden oluşmaktadır. Müellifi Mısırlı İbni Hişam el-Ensari’dir. Eser muhteva olarak Arap dilinde cümle ve özelliği olan bazı Arapça ifadelerin kullanımıyla ilgilidir. Bu kitap da medreselerde ezberlenir. Medrese çevrelerinde bu kitap “Kavâid” olarak bilinir. Kavâid kitabı üzerine birçok şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Bunlardan biri de medrese çevresinde bilinen ve okunan “Hallu’l-Meâkid bi-Şerhi’l-Kavâid” adlı eserdir. Yani Kavaid kitabındaki zorlukların çözülmesi ve açıklanmasına dairdir. Müellifi Zileli’dir.

Bu aşamaya kadar sıralı ders kitapları şu şekilde sıralanabilir:

1. Emsile, 2. Binâ 3. İzzî, 4. Avâmil, 5. Zurûf, 6. Terkîb, 7. Şerhu’l-Muğni, 8. Sa’duddin kitabı, 9. Kavâidu’l-İ’rab, 10. Hallu’l-Meâkid bi-Şerhi’l-Kavâid kitabı.

Hallü’l-Meâkid kitabı okunduktan sonra sıra “Elfiye” kitabına gelir. Bu eserin müellifi Endülüslü İbnul Malik’dir. Büyük bir alim olan İbnül Malik bir rivayete göre İmam Nevevi’nin de hocasıdır.

İbnul Malik “Elfiye”yi şiir şeklinde manzum olarak 1000 beyit halinde yazmıştır. Bir beyit iki mısra olup, kitap toplam olarak 2000 mısradan oluşmaktadır. Eser medrese eğitim tarihinde önemli bir konuma sahip olup muhteva olarak nahiv, sarf, tahlil, izahlar ve benzeri bilgiler içermektedir. Burada dikkatimizi çeken bir husus bazı eserlerin talebeler tarafından daha kolay ezberlenebilmesi için kısaltılıp manzum hale getirilmesidir. Bilindiği gibi düz bir metne göre manzum bir metni ezberlemek çok daha kolaydır. Yeri geldiğinde 100 mısra şiir ezberlemek 2 sayfa metin ezberlemekten daha kolay olabilmektedir. Bu kitap da ezberlenirdi. Bu eser birçok kişi tarafından şerhe tabi tutulmuştur. Bunlardan biri de Celaluddin es-Suyuti yani İmam Suyuti’dir. İmam Suyuti’nin bu eserinin ismi “el-Behcetü’l-Mardiyye”dir. Suyuti’nin bu şerhi medrese çevrelerinde çok önemsenip okunur ve kendisinden faydalanılırdı. Anlaşılması zor olan bu esere de bir takım haşiyeler yazılmıştır. En meşhuru Ebu Talip şerhidir. Eser “el- Behcet’ul Mardiye” olmasına rağmen daha çok “Suyûfi “ diye anılıyor. Burada şöyle bir eleştiri yöneltmek kaçınılmaz olmaktadır. Medresede okutulan kitapların muhteviyatı iyi bilinmekle beraber kitaplar hakkındaki tarihi bilgiler ihmal ediliyor. Yani kitabın adı (tam olmamakla birlikte) biliniyor ancak kim tarafından, ne zaman, niçin, nasıl bir ortamda ve hangi amaçlara mebni olarak yazılmış gibi hususlar pek dikkate alınmamaktadır. Bir eser sahibinin hayatı, yaşadığı döneminin sosyo-kültürel ortamı, ilim anlayışı ve yazdığı eseri ilim tarihinde hangi boşluğu

doldurmaya yönelik yazdığı gibi hususları bilmek ciddi bir akademik bakış açısı kazandırmaktadır. Bazen bir müellifin fikhî ve itikâdî mezhebini bilmek eserdeki birçok meseleyi halledebilmektedir.

Bu kitaplardan sonra “el-Câmi” kitabı gelir. Malum olduğu gibi Câmi’ okumak, medrese tahsilinde önemli bir aşamadır. Câmi’ kitabının müellifinin asıl adı Abdurrahman Mevlânâ Cami’ olup, tasavvuf, edebiyat ve dil âlimidir. Cami’ kitabının aslı, müellifi İbn Hâcib olan “Kâfiye” kitabının metnidir. Maliki mezhebine mensup olan İbnul Hâcib’in Kâfiye’si Arapça’nın nahiv ilminde bir zirve sayılır. Eser kendisinden önceki çalışmaları ihtiva ettiği gibi sonraki çalışmalara da kaynaklık etmiştir. Nahiv çalışmalarının büyük çoğunluğu İbnul Hâcib’in eseri çerçevesinde şekillenmiştir. Öneme binaen esere birçok şerh ve haşiyeler yazılmıştır. En büyük haşiyelerden biri Radi’yê Esterabadi’nindir. Radi İnan halkındandır. Radi’nin bu eseri Mevlana Câmi’ye ilham kaynağı ve önemli bir referans olmuştur. Mevlana Câmi’ bu kitabında ondan çokça nakiller yapmıştır. Mevlana’nın “Câmi” kitabı üzerine de haşiyeler yazılmış ve medrese sıra kitaplarında bu haşiyeler okutulmaktadır.

Medrese eğitim sisteminde Cami’ kitabını okumak önemli bir aşama sayılmaktadır. Şöyleki medrese talebeleri “Cami” kitabına başlamayınca kadar onlara “faqi” denilir. Câmi’ kitabına başlanınca talebe “tâlib” olur, yani artık “Seyda” mertebesine girer. Artık dersini medresenin en büyük hocası verecektir. Kendisi de eğitmen satatüsünü kazanarak faqi’lere ders vermeye başlar. Bu arada medreselerdeki bazı hizmetlerden de muaf oluyor. Medresenin hizmetleri sırası gelince etrafın temizlenmesi, düzenlenmesi, bulaşıkların yıkanması, tayin işlemleri gibi işlerdir.

Cami’ kitabından sonra “İsagoci” adında küçük bir mantık kitabı takip edildikten sonra müellifi Adudiddin el-İci olan “ Risaletü'l-Vâd’ ” okunur. Kitabın üzerinde Kuşici şerhi var olup kitap bu şerhle birlikte okunmaktadır. Eser muhteva olarak dil felsefesi ve lafız-anlam ilişkileri gibi semantik konuları işlemektedir. Bir metin ve şerh olarak bu kitap okunur.

Daha sonra İstiâre gelir. Beyân ilminin önemli bir konusu olan istiâre, *alâkası müşâbehete* dayalı olan mecazın bir çeşididir. İstiâre ilminde okunan metin kitabı İmam Ebu'l-Leys Semerkandi'ye ait “el-Ferîde’ adlı kitaptır. Kitabın üzerinde İsamuddin el-İsferaini'ye ait bir şerh vardır. İsamuddin Mevlana Cami’nin talebesidir. Bunun da üzerine çok haşiyeler yapılmış, medrese çevresinde en çok bilinen haşiyesi, Hasan El- Zibari’nindir.

İstiâre’den sonra münâzara okunur. Bizim muhitte aslı “Abdulvahhab Ale'l-Velediyye” olan “Velediyye” nin ezberlenmesi gerekir. Müellifi Osmanlı ulemasından Maraşlı Saçaklızade’dir Şerhin yazarı da Diyarbakırlı olan Abdulvahab el-Âmidî’dir. Konusu münazara usûl ve adabları olan şerh ve metin birlikte sonuna kadar okunur.

Bundan sonra “Câmi’nin haşiyeleri” gelir. Adından da anlaşıldığı gibi Cami’ kitabı üzerine yapılmış haşiyelerdir. Üç âlim tarafından yapılmıştır. İki Mevlana Cami’nin talebesidir. Abdulgafur Larî ve İsamuddin el-İsferaini Mevlana Cami’nin talebesidir. Abdulgafur Larî’nin haşiyesine haşiye yazan ise Abdulhakim es-Seyaleküfî’dir. Kendisi Hindistanlı bir âlimdir. Medreselerde Bu haşiyelerin bir kısmı okunuyor.

Bundan sonra sıra esaslı ve günümüzde de geçerli olan, modern dilde retorik olarak isimlendirilen belağat ilmine geliyor. Belağat olarak Hatîb el-Kazvîni’nin Telhîs kitabı okunuyor. Bu Telhis üzerine haşiyeler hariç 22 tane şerh yazılmıştır. Saduddin Taftazani bu kitap üzerine iki tane şerh yapmıştır. Biri Muhtasar kısa bir şerh diğeri uzun bir şerh olan el-Mutavvel’dir. Belagattan Telhîs ve Muhtasar okunmaktadır.

Arapça Öğretiminin Amacı

Bilindiği üzere medrese eğitim ve öğretiminde kullanılan kaynak eserlerin ağırlıklı olarak Arapça oluşu hem bu dile büyük bir önem atfetmiş hem de genel program içerisinde kendisine bir öncelik ve yoğunluğun verilmesini sağlamıştır. Şer’i ilimlerin öğrenilebilmesi yine bu dilde yazılmış eserlerin okunup anlaşılması ancak araç ilmi (ilm-i âlet, mukaddemât-ı ‘ulûm, mebâniî ilim) olan bu dilin öğrenilmesiyle mümkündür. Bu durum ulemâ ve talebe nezdinde Arapça öğrenmenin farz-ı kifâye olduğu inancını oluşturan bir hal almıştır.

Medrese eğitim müfredatında Arap edebiyatı, edebiyat tarihi derslerine pek yer verilmediğinden klasik şiir ve edebiyat örnekleri yer yer sarf, nahiv ve belâğat eserlerinin metinlerinde, konuyla alakalı olarak örneklemede kullanılmıştır. Oysa günümüzde İslam'ın erken dönemlerine ait zengin bir edebî birikim ve literatür mevcuttur. Medrese talebelerinin sarf ve nahiv konularına ağırlık verip dilin bu edebî güzelliğinden yeterli derecede istifade etmemeleri hem bir eksiklik hem de dilin statik bir yapıda oluşumuna sebebiyet vermiş olmaktadır.

Medrese eğitim anlayışında Arapça, sarf-nahiv ve belâğat ilimlerinin kurallarından oluşuyordu. Bu üç ilmin içeriği ile dil bilme bir görülmüş, dolayısıyla kuralın konuşma ve ifadeye kıyaslanamayacak ölçüde değeri ve üstünlüğü olmuştur. Bu bakış açısının bir sonucu olarak her türlü edebî ve ilmî metnin değeri kurallara uyumluluğu nisbetinde olmuştur. Yani bir metnin üstünlüğü ve edebi güzelliği o ürünün kurallara uyumluluğuyla, özellikle belâğat sanatlarının çokça kullanılmış olmasına bağlı olarak değerlendirilmiştir. Bu şekilde kuralcı bir yaklaşım tarzının zihinsel düzeyde bir donukluğun oluşmasına, dolayısıyla da bireyin düşüncelerini şekillendirme ve zihni faliyette bulunmasına bir engel teşkil edeceği şüphesizdir. Böyle bir anlayışta araç-amaç ilişkisi dengesinde bir kayganlık sözkonusu olmaktadır. Araç her zaman amaca hizmet etmeli, bilgi üretimine katkı sunmalıdır. Aksi takdirde araca dayalı bilgiler hafızada saklı tutularak, anlama yüzeysel bir biçim sağlanmış olmaktadır.

Talebeyi şer'î ilimleri okuma, anlama ve yorumlamada en üst düzeye çıkarmayı başka bir ifadeyle *fakih* hale getirmeyi amaç edinen medresenin yukarıda değindiğimiz sarf-nahiv ve belâğat eksenli kuralcı bir bakış açısıyla hedeflenen amaçları karşılayıp-karşılamadığı bir tartışma konusudur. Bu bağlamda günün ihtiyaç ve imkanları gözönünde bulundurularak programları değiştirme veya yenilemeye yönelik yeni yapılanmalara gitme bir ihtiyaç olarak medresenin gündemine gelebilir. Maalesef geleneğe bağlı olarak uzun süre uygulanan eğitim anlayışı, programları ve öğretim usulünü kutsal bir duruma dönüştürmüş, okutulan eserler zirve kabul edilerek "olmazsa olmaz" mantığı hakim olmuştur. Ezberin öğretim usulünde yaygın olarak kullanılması, öğrencinin zihninde ezberlenen şeyin uzun süre etki bırakan role sahip olmasından ötürü, ezberlenen kitapları, ezberlenmesi çok yaygın olan Kur'ân'a kutsallık açısından yaklaştıran anlayışın zihinlere yerleşmesine yol açmıştır.

Arapça Öğretim Usulü

Medrese eğitim-öğretim sisteminde, Arapça dersinin program ve öğretim usullerini bizat medresede okutulan kitaplar belirlemiştir. Bir dersin müfredatı o dersin okutulduğu kaynak kitabın içindeki konulardan oluşmaktadır. Eğitimde takip edilen kaynak kitaplar muhtasardan daha detaylı olana doğru genişlemiş, özet ve genel verilen bilgiler birbirlerini tamamlayıcı şekilde seviye yükseldikçe detaylandırılarak bir sonraki kitapta verilmiştir. Dolayısıyla okutulan kaynak kitapların sayısında bir kabarma sözkonusu olmuştur.

Medresenin eğitim kadrosuna bakıldığında her medresede genelde tek bir hocanın bu eğitimi sürdürdüğü görülmektedir. Hoca geleneksel tarzda kendisinden önceki hocalardan devraldığı eğitim metodunu aynı şekilde devam ettirir. Okutulan dersler hocalardan usta çırak ilişkisi içinde, yetiştikleri tarz üzere icra edilir. Bu geleneksel eğitim metodu asırlarca ciddi bir değişikliğe uğramadan hem takip edilen yöntem ve metod, hem de eğitimin omurgasını oluşturan temel ders ve kaynak kitaplarda bir değişikliğe uğramamıştır. Sürekli hoca talebeye kitabı okutmuş, ibarelerini açıklamış, onların derslerini dinlemiştir. Öğrenci de verilen dersi müzakere ederek ezberlemiş ve hocaya sunmuştur.

Şüphesiz hazır kitaplara dayalı geleneksel tarzda aynen devam ettirilen bu eğitim modeli eğitimin icracısı konumundaki müderrisler üzerinde menfi tesirler bırakmaktadır. Şöyleki müderrislerin her seviyede belirlenmiş hazır kitapların ellerinde bulunması onların yeni bir takım plan ve müfredat oluşturma gibi arayışlar içine girmelerine hacet bırakmamıştır. Bu geleneksel yapı onların yeni arayışlara girmelerine mani olmuş, ardından da şerh usulüne meyli artırmıştır.

Bu eğitimin alıcısı konumunda bulunan talebe de bulunduğu seviye itibariyle kendisi için öngörülen kitaptaki metni okumak, ibareleri çözüp izaha kavuşturmak ve bu ibarelerin kalıcı olması için onları ezberlemek temel gayedir. Talebe elindeki kitabı bitirdiğinde bir üst seviyeye geçiyor.

Talebenin mesaisinin yoğunluğunu elindeki anakitabına ayırması okuduğu dersiyle alakalı başka kaynak, döküman ve bu sahadaki diğer gelişmelerden istifade etmesini engellemiştir. Bu durum talebeyi çok dar ve sınırlı bir bakış açısıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu denli yüksek donanıma sahip medrese hocalarının Arap diline yönelik akademik anlamda herhangi bir katkısından bahsetmek maalesef pek mümkün görünmemektedir.. Zaten böyle bir amaç ve anlayış ta yoktur. Onlar bir gözlemci gibi sadece kendilerine belirlemiş oldukları çerçeve içerisinde var olanı anlama ve yorumlamakla meşgul oldular. Dolayısıyla İslam dünyasında Arap dili ile ilgili yapılmış yeni çalışma ve gelişmelerden uzak kaldılar.

Medresenin Arapça öğretiminde kullandığı temel metod ezber metodudur. Bilgiler ezberlenip hocaya takdim ve takfir edildiğinde maksada ulaşılmış olunuyordu. Zaten öğretim için seçilen eserler, ezber metoduna uygun ve onu kolaylaştıracak plana sahiptirler. Üç dereceye ayrılan her ilim dalının ilk derece kitapları şematik bilgiler içermekte, ikinci ve üçüncü derecede bilgi yoğunluğu artmaktadır. Dersin takdimi esnasında konuyu analiz etme, sorgulama ve farklı bakış açılarıyla değerlendirme gibi durumlara girilmeyordu. Hoca ve medresenin öğretileri merkeze alınıyor, talebe ise edilgen bir konumda kalıyor. Bu durum, öğrencide, verilen her bilginin doğru olduğu ve sorgulanmaması gerektiği duygusunu oluşturduğu gibi, düşünme, sorunlara çözüm getirme ve yaratıcı olma gibi duygu ve yetenekleri de köreltmüş oluyordu.

Ezberle dayalı bir eğitim programında yaratıcılıktan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü düşünmek, aynen fiziksel hareket gibi bir enerji harcamayı gerektirir. İnsan ise doğal olarak enerji sarfından kaçır. Ezber ise düşünmeyi gereksiz kıldığı için bu doğal eğilime uygundur. Kişi ezberledikçe bunun rahatına alışır ve düşünmez olur. Çoğu insanın "düşündüğünü" sandığı şey ise ezberledikleri arasında yaptığı gezintidir. Ayrıca ezber, hazır bilginin belleğe yerleştirilmesi olup yaratıcılığa taban tabana zıt bir durumdur. Yaratıcılık sorgulamayı, ezber ise sorgulamamayı esas alır. Ezberleyen kişi, sorularını dahi ezberlenmiş kalıplardan seçer. Duruma göre soru soramaz. Sorun çözme ise bir anlamda doğru soru sorabilme becerisidir. Ezber bunu yok eder. Yine ezber, öğretmenin ve eğitim kurumlarının işlerini çok kolaylaştırır. Ezberleneceklerin bir listesi yapılıp, okullara dağıtılır. Ezber diğer yandan öğretmenlerin de nasıl bir öğretim yöntemi uygulayacakları konusunda yapmaları gereken çalışmaların gereğini en aza indirir.

Medreselerin kapılarını dış gelişmelere kapatıp kendi içindeki programlarında bir gelişmeye gidememesi, yine ilim dünyasına akademik düzeyde herhangi bir katkıda bulunamaması yukarıda değindiğimiz ezber metodunun beraberinde getirmiş olduğu olumsuzluklardır.

Dil öğretiminde de bir yöntem olarak medresede kısaca parçadan bütüne gitmeyi ifade eden tümevarım yani cüz metodu uygulanmıştır. İlmin tahsili esnasında kelime ve cümle tahlillerine çok önem verilmiş, ibarelerin cümle yapıları gereği anlamlar cümle içinde değil, kırık anlamlarıyla anlatılmışlardır. Medresenin bu şekilde anlamı cüz'den küll'e geçirememesi bütüncül ve şumüllü bir bakış açısının oluşmasına engel olmuştur.

Eğitim-öğretimin en temel kısımlarından olan imla metodunun medresede pek kullanılmadığı bunun yerine şerh ve izah metodunun geliştiği görülmektedir. Dolayısıyla ders esnasında not tutma, bilgileri kayıt altına alma gibi hususlar sözkonusu değildi. Medrese çevresinden talebe ve hoca düzeyinde ilim dünyasına derleme veya telif noktasında herhangi bir katkının gelmemesi sözkonusu bu imla metodunun eksikliğinden kaynaklanmış olabilir.

Medresenin dil öğretiminde dikkat çeken bir başka husus da sözlük vb. yardımcı materyallerin kullanılmamasıdır. Talebe hocasının ağzından duyduklarıyla yetinmekte, yine sadece sorumlu olduğu dersle ilgilinip farklı cümle ve konulara girmemektedir. Bu durumda bu yardımcı materyale hacet kalmamaktadır.

Sonuç

Dini ilimlerin asıl dili olması hasebiyle Arapça medrese eğitim sisteminde önemli bir yer işgal etmiştir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere medrese programının çoğunluğunu Arapça dersleri oluşturmaktadır. Ancak bu sistemde Arapçanın dilsel düzeni, söz ve gösterge boyutu, toplumsal

iletişimi sağlamaktan öte, dini bilginin anlaşılıp ortaya çıkarılmasını amaçlamıştır. Dolayısıyla Arapça talebenin düşünce sembolleri ve zihinsel faaliyetlerinde bir rol oynamamıştır. Bunun yanında talebenin dile kutsal derecedeki bakışı eğitim aşamasında yeni ve farklı ufuklara ulaşımına engel olmuştur. Bu yaklaşım tarzında bireyin dile katılımı dışardan olmuştur.

Eğitim programlarındaki yoğun teferruat ve ansiklopedik bilgiler talebenin zihnini çok meşgul etmiş, neticede detaylara çok önem veren, işin özünden çok detaylarla meşgul olan bir alim tipini doğurmuştur. Bu anlamda programın yoğunluğu işlevselliğine önemli ölçüde zarar vermiştir. Amaç düşünen, araştıran ve sorgulayan insan yetiştirmek olmaktan çıkmış, sadece mevcut bilgilerle yetinen, sorgulamayan hazırla yetinen insan modeli yetiştirmek şekline dönüşmüştür.

Yoğun Arapça bilgisi, şer‘i ilimlerde tenkitçi ve metodik ilmi düşünceyle buluşamamış, özgün düşüncelerin ve eserlerin doğmasına zemin hazırlayamamıştır. Dil öğreniminde ezber usulünün yaygın olması, diğer ilimlere de etki etmiştir. Mütefekkir, düşünür yerine ‘ayaklı kütüphane’ tipi övgüye layık olmuş, sistem bu tipin çoğalmasına katkı sağlamıştır. Arapça ilimleri, medresenin ortaya çıkardığı alim tipinin doğmasına en önemli altyapıyı oluşturmuştur.

Günümüzün Arapça öğretimi medrese geleneğinden kurtulamamıştır. Dil öğrenimi ile bir dilin bütün dilsel düzenini öğrenme anlaşılmaktadır. Dil öğretimi, henüz iletişim ve anlaşmayı sağlayacak boyuta ve anlayışına kavuşamamıştır. Dilin kutsallığına inanılarak eski geleneği model alan ve devam ettirmeye çalışan yoğun faaliyetler vardır. Bütün dil çabaları, ferdi düzeyde söze, bilim düzeyinde dile dönüşmemektedir.

Netice itibariyle bu köklü ve geleneksel eğitim modeli yapmış olduğu eğitimle kendisine belirlemiş olduğu hedefe ulaşmada kısmen başarılı görülmekle birlikte bu modelin dini kaynakların anlaşılması ve yorumlanması noktasında sahîh ve ideal bir model olduğu iddiası tartışmaya açık bir konudur.